

ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΣ

Τώρα που και η ιδέα της πρωτοπορείας στην τέχνη πάει να γίνη τής μόδας—πρωτοπόροι και πρωτοπορείες του γλυκού νερού— τώρα αξίζει να σημειωθῆ πως ο Ταγκόπουλος στάθηκε στην εποχή του ένας ἀληθινός πρωτοπόρος τής δραματικής τέχνης. Τί εἶτανε τὸ θέατρό μας τὴν ἐποχή που ξεπετάχτηκε πάνοπλος στὸ δραματικὸ στίβο ὁ Ταγκόπουλος; Στὴ σκηνὴ βασίλευε ὁ Ξενοπουλισμός. Δηλαδή τὸ ἀνάβαθο, τὸ ἀφιλοσόφητο, ἡ ἀνειλικρίνεια, ἡ περιπέτεια καὶ ἡ εὐκόλη συγκίνηση τοῦ ἀστοῦ ποὺ πάει στὸ θέατρο μόνο γιὰ νὰ σκοτώσῃ εὐχάριστα δυὸ ὄρες καὶ γιὰ νὰ διευκολίῃ τὴ χώνευσή του. Ὁ Ξενοπούλος εἶναι ὁ εἰσηγητὴς τοῦ εὐκόλου ἀστικοῦ Γαλλικοῦ ρομάντσου καὶ δραμάτου.

Ἔστερα ἀπὸ τὸ κωμειδύλλιο τοῦ Κόκκου καὶ τὶς αἰσθηματικὲς ἀναγοῦλες τοῦ Περεσιάδη, ὁ Ξενοπούλος μὲ τὸ φρόνιμο, τὸ μετρημένο, τὸ νοικοκυρῆστικο γράψιμό του. Καμμιά πνοὴ ἀνώτερη, καμμεῖς βαθύτερος παλμός, καμμιά ἔξαρση πρὸς ἀνώτερους κόσμους. Καὶ τὸ κυριώτερο καμμιά ιδέα. Μὲ τὸ πρόσχημα τάχατες τῆς ἀντικειμενικῆς τέχνης, μὲ τὴν εὐκόλη δικαιολογία πὼς τὸ ἔργο δὲν πρέπει νὰ ἔχη καμμιά θέσση—γιατὶ νὰ μὴν ἔχη;—τὰ ἔργα τοῦ Ξ. στέκονται στὸν ἀγέρα χωρὶς τίποτα νὰ τὰ ἐξηγῆ καὶ νὰ τὰ δικαιολογῆ παρὰ μόνο ὁ πόθος τῆς εὐκόλης ἐπιτυχίας καὶ τῆς ἀνάβαθης συγκίνησης τοῦ κατώτερου πλήθους. Ἡ ἐπιστήμη τῆς Κοινωνιολογίας, ἡ ἐπιστήμη τῆς ἐρμηνείας τῶν κοινωνικῶν φαινομένων—καὶ ἡ Τέχνη ἓνα κοινωνικὸ φαινόμενο καὶ αὐτὴ—εἶτανε τότε δλόττελα ἄγνωστη στὸν τόπο μας. Πιστεύαμε τότε στὴν παντοδυναμία τῶν μεγάλων ἀντρῶν καὶ κάναμε μετάνοιες νὰ μᾶς λιπηθῆ ὁ Θεὸς καὶ νὰ μᾶς ἔξαποστείλῃ ἓναν Μεσσία, ἓναν μεγάλο ἄντρα γιὰ νὰ μᾶς τραβήξῃ ἀπὸ τὸ βούρκο καὶ νὰ μᾶς ἀνεβάσῃ ψηλά. Ἔτσι βασίλευε στὸ θέατρο καὶ

στὸ ρομάντζο ὁ Ξενοπούλος ἀπόλυτος μονάρχης. Ἡ τέχνη τοῦ ἀντιπρόσωπος τοῦ κατώτερου Γαλλικοῦ ρομάντζου, τύπος καὶ ὑπογραμμός, ἡ γνώμη

καὶ κατέβαζε τοὺς λογοτέχνες καὶ οἱ νέοι πρὸ πάντων ποὺ ἀρχίζανε νὰ σταδιοδρομοῦνε δὲν εἶχανε νὰ φιλοδοξήσουνε τίποτα ἀνώτερο παρὰ δυὸ ἐνθαρρυντικὰ λόγια τοῦ κ. Ξενοπούλου. Καὶ αὐτὸς σὰν Πάπας πουλοῦσε συχωροχάρτια καὶ χάριζε εὐλογίες σὲ ὅσους δὲ ντρεπόντανε νὰ σκύψουνε νὰ φιλήσουνε τὴν ἄκρη τοῦ ρίσου του.

Αὐτὰ ξακολουθοῦσανε νὰ συμβαίνουνε ἕως τὸ σοτήριό ἔτος 1907. Ἐνα δράμα καὶ ἓνα ρομάντζο, μὴ Τέχνη γενικὰ ποὺ σίτιζε μέσα στὸ οἰκογενειακὸ σκάνταλο, μέσα στὴν ἀνεξάντλητη περιπέτεια τοῦ τρίτου, κατὰ τὸ αἰώνιο πάντοτε πρότυπο τοῦ Γαλλικοῦ θεάτρου. Οἱ δόξες δηλαδή καὶ τὰ μεγαλεῖα τοῦ κ. Ξενοπούλου. Καμμιά ὑπόνοια πὼς ὅξω ἀπὸ τὸ ζήτημα τοῦ αἰώνιου Τρίτου, μπορεῖ νὰ ὑπῆρχανε καὶ ἄλλα ζητήματα σ' αὐτὸν τὸν τόπο. Πῶς μὲ τὸ παρουσιασμα τοῦ συζυγικοῦ σκαντάλου, ἓνας τεχνίτης ἀνώτερος ποὺ σέβεται τὸν ἑαυτό του, δὲν μπορεῖ νὰ ἐξοφλήσῃ τὴν οὐσιαστικώτερη ὑποχρέωσή του ποὺ εἶναι κυρίως κάτω ἀπὸ τὸ ἐφήμερο ἐπεισόδιο νὰ μᾶς δείξῃ τὴ βαθύτερη οὐσία τῶν πραγμάτων, νὰ μᾶς ἀναλύσῃ τὴ σύσταση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς μας σὲ ὅλα τῆς τὰ στοιχεῖα καὶ νὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ τὴν κρυφὴ πηγὴ τῆς οἰκογενειακῆς δυσαρμονίας καὶ ὄλων τῶν κακῶν ποὺ μασιτίζουνε τὴ σημερινὴ κοινωνία Βέβαια αὐτὴ ἡ ἀνάλυση ἀπαιτεῖ κότσια γερὰ, ἀπαιτεῖ φιλοσοφικὴ σκέψη καὶ φιλοσοφικὸ καταρτισμὸ καὶ στὰ τελευταῖα δὲν εἶναι καὶ βέβαιο ἂν ὁ κ. Κολλάρος, ἐκδότης τερπνῶν, χωνευτικῶν καὶ ψυχοφελῶν ἔργων, θὰ δεχότανε νὰ σοῦ τὸ πληρώσῃ καὶ νὰ σοῦ τὸ κυκλοφορήσῃ. Στὰ 1907 ὁ Ταγκόπουλος παίζει τὶς Ἄλυσιδες του. Τί εἶτανε αὐτὲς οἱ Ἄλυσιδες; Μία

Ἀρχισυντάχτης στὴν «Ἔστια».
(Γελοιογραφία Δ. Γαλιάνη)

πέτρα μέσα στο βάλτο. Τὰ βρατόγια ἀρχίσανε νὰ χαλάνε τὸν κόσμο γιατί τοὺς χαλάσανε τὴν ἡσυχία τους. Ὁ Ξενόπουλος φρύαξε, λύσσαξε, δὲν ἄφησε ἐφημερίδα ἢ περιοδικὸ πού νὰ μὴ βγῆ καὶ νὰ χτυπήσῃ τὸ καινούριο αὐτὸ ἔργο. Μὲ διάφορα ἔννοεῖται ψευδώνυμα καὶ πάντοτε σύμφωνα καὶ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς φημερίδας ἢ τοῦ περιοδικοῦ πού τὸν φιλοξενούσε. Πόλεμο ἀλύπητο, ἔξοντωτικὸ ἐναντίον τοῦ Ταγκόπουλου. Πολὺ φνσικά. Ὁ ἄνθρωπος ὁ ἔξυπνος μὲ τὴ γερὴ ὄσφρηση τὰ μυρίστηκε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή. Δὲ στεκώμαστε καλά — καινούρια δαιμόνια, καινούριοι θεοὶ, καινούριες ἰδέες. Τὸ σκανταλάκι, ὁ σαρκικός ἐρεθισμὸς σὰ νὰ ἀρχίζῃ νὰ μὴν ἔχει καὶ πολλὴ πέραση. Ὁ κόσμος σὰ νὰ ξυπνήῃ, σὰ νὰ ζητήῃ κάτι καινούριο, κάτι οὐσιαστικώτερο. Ἡ κικλοφορία μας δηλαδὴ κιντυνεύει. Καὶ αὐτὸ τὸ κάτι, τὸ καινούριο καὶ τὸ οὐσιαστικώτερο τοῦ τὸ πρόσφερεν ὁ Ταγκόπουλος μὲ τὸ δράμα του τὶς Ἀλυσίδες.

Τι εἶτανε αὐτὸ τὸ δράμα; Καὶ πρῶτα πρῶτα δὲν εἶτανε τὸ πρῶτο του. Προτῆτερα εἶχε δώσῃ τοὺς Ζωντανοὺς καὶ Πεθαμένους καὶ ἕνα ἄλλο δράμα τὸν Ἄσωτο. Μὰ σὲ ὅλα τὰ ἔργα του ὁ Ταγκόπουλος μᾶς ἔφερεν ἕνα καινούριο φῶς. Ἐφερεν τὰ ζητήματα τῆς λεπτῆς συνείδησης στὴ σκηνή. Σταθμὸς στὴν ἱστορία τῆς δραματικῆς μας τέχνης. Ἐκανε δηλαδὴ ὅ,τι ἔκανε ὁ Ίψεν στὴ Νορβηγία. Τὸν εἶπανε μιμητὴ καὶ ἀντιγραφέα τοῦ Ίψεν. Δὲν ἔχει σημασία. Γιὰ τὴν Ἑλλάδα ὁ Ταγκόπουλος πάλευε τότε νὰ δημιουργήσῃ ἕνα Ίψενικὸ θέατρο. Δηλαδὴ νὰ ἀναλύσῃ τὴν Κοινωνία τῆ Ρωμαϊκῆ, σὲ ὅλες τὶς μορφές της. Οἰκογένεια, πολιτικὴ, θρησκεία. Ὅχι πιά σκανταλάκια ἀλλὰ Ξενόπουλο παρὰ σκέψη καὶ ἀνάλυση. Ὅ,τι εἶχε ἐπιχειρήσει προτῆτερα καὶ ὁ Καμύσης μὲ τοὺς Κούρδους τοῦ πρὶν τὸν κυριέψῃ καὶ τὸν ἀπορροφήσῃ ἢ Γερμανικὴ μεταφυσικὴ, πού εἶναι ὁ πρῶτος, νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, πού σκέφτηκε νὰ κἀνῃ τέτοια ἀνάλυση τῆς Ρωμαϊκῆς ἀστικῆς κοινωνίας.

Τὸ μεγαλῆτερο ἐπιχείρημα τοῦ Ξενόπουλου στάθηκε τότε πὼς ὁ τόπος μας δὲν εἶναι ἀκόμη ὄριμος γιὰ τέτοια ζητήματα, πὼς ζητήματα συνείδησης δὲν ὑπάρχουνε στὴν Ἑλλάδα. Τὰ ἴδια πού ὑποστηρίζουνε καὶ σήμερα μὲ τὸ ζήτημα τοῦ Σοσιαλισμοῦ. Οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι, οἱ ἴδιες ἰδέες. Ὁ κόσμος χαλάει γύρω τους καὶ αὐτοὶ δὲ θέλουνε νὰ ἰδοῦνε τίποτα. Γιατί; Εἶναι τόσο κοντόθωροι; Ὅχι. Μὰ συλλογιοῦνται τί θάπογίνουνε αὐτοί, τί θάπογίνῃ τὸ ἔργο τους ὅταν ἀναγνωρίσουνε πὼς ὁ κόσμος δὲν μπορεῖ πιά σήμερα νὰ τραφῇ μὲ σκανταλάκια καὶ μικροερεθισμούς. Ἄνθρωποι καθιστερημένοι, ἀνίκανοι νὰ παρακολουθήσουνε τὴ ζωὴ στὴν καινούρια ἐξέλιξι τῆς μὴ συνάμα καὶ κακῆς, μαῦρες ψυχῆς, πού δὲ θέλουνε νὰ παραδεχτοῦνε πὼς ἡ τέχνη τους πάλωσε, καὶ πὼς τὴ βαραινεῖ ἢ μεγάλη εὐτύχη γιατί χρόνια καὶ χρόνια κρατήσανε τὸ λαὸ στὸ σκοτάδι ἀντὶ νὰ γίνουνε οἱ πνευματικοὶ πατέρες

καὶ καθοδηγητὲς του.

Αὐτὸ ἔκανε ὁ Ταγκόπουλος στὸ θέατρο. Παράτησε τὸ σκάνταλο καὶ ρήχηκε στὴν ἀνάλυση. Ἀναλύει τὴν οἰκογένεια, τὸ θεσμὸ τοῦ γάμου, τὸν ἔρωτα. Καὶ μὲ τὸ σίωμα τῆς Ἀστρούλας, τῆς ἡρωίδας τῶν Ἀλυσίδων φωνάζει: «Λεύτερη εἶμαι νὰ κάμω ὅ,τι θέλω, ὅταν αὐτὸ πού κάνω εἶναι γιὰ μένα τίμιον. Ὁ ἔρωτάς μου θὰ εἶτανε πάντα τόσο ἀγνὸς πού θὰ μποροῦσα νὰ τονὲ φωνάξω στὸν κόσμο, νὰ βγῶ στὸς δρόμους περήφανα ἀκουμπώντας ἀπάνω του.» Καὶ ἄλλοῦ λέει πάλι: «Νὰ ζῶ ἐγὼ ὁ ἄντρας σου, μὸζι σου γιατί σὲ ἀγαπῶ, γιατί τὸ θέλω ἐγὼ νὰ ζῶ καὶ ὄχι γιατί μὲ ὑποχρεώνει ὁ νόμος. Κάθε ὑποχρέωση εἶναι σκλαβιά, κ' ἢ ὑποχρέωση τοῦ γάμου ἀπ' τὶς βαρύτερες.»

Ἐτσι μιλοῦνε κ' ἔτσι σκέφτονται οἱ ἀληθινοὶ ἐπαναστάτες, οἱ ἀληθινοὶ πρωτοπόροι πού νιώθουνε τὴν ὑποχρέωση νὰ δουλέψουνε ὄχι γιὰ τὸν ἑαυτοῦλη τους μὰ γιὰ τὸ λαὸ τους καὶ γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἀκόμα δόλκαρη.

Ἐτσι ἔακολουθώντας τὴν ἀνάλυση του ὁ Ταγκόπουλος εὗρισκε πὼς ἡ κοινωνία μας—ἢ Ρωμαϊκὴ κοινωνία—εἶναι σάπια, πὼς παντοῦ βασιλεύει ἢ πρόληψη καὶ κήρυξη τὴν ἀνάγκη—ἔθνηκὴ ἀνάγκη—νὰ χτυπηθῇ ἀλύπητα ἢ ψευτιά καὶ ἢ πρόληψη πού βασιλεύουνε στὴ ζωὴ μας, νὰ βασιλέψῃ παντοῦ ἢ Ἀλήθεια γιὰ νὰ ἀνυψωθῇ ἢ ζωὴ μας πού τὴν καταντήσαμε σὲ κακὰ χάλια μὲ τὴν «ἀσυλλογισιά μας καὶ τὶς στραβοτιμονιές μας».

Ἐδῶ ἀξίζει νὰ σταματήσουμε. Ὁ Ταγκόπουλος πιστεύει λοιπὸν σὶς ἀκόλουθες ἀρχές.

- 1) Τὸ Ρωμαϊκὸ εἶναι σάπιο.
  - 2) Αἰτία τοῦ κακοῦ αὐτουνοῦ εἶναι ἢ ἀσυλλογισιά μας καὶ οἱ στραβοτιμονιές μας, ὅπως λέει ὁ ἴδιος.
  - 3) Πρέπει νὰ χτυπηθῇ ἢ Ψευτιά καὶ νὰ βασιλέψῃ ἢ Ἀλήθεια.
- Σ' αὐτὲς τὶς ἰδέες τοῦ Ταγκόπουλου ζωγραφίζεται δόλκαρη ἢ ἐποχὴ του. Δὲν εἶναι μονάχα δικῆς του αὐτῆς οἱ ἰδέες. Στὰ ἴδια πίστευε καὶ ὅλη ἢ ἐποχὴ του. Τὶς ἴδιες ἰδέες εἶχε καὶ ὁ Παλαμάς καὶ σ' αὐτὴ τὴν κεντρικὴ ἰδέα εἶναι θεμελιωμένος καὶ ὅλος ὁ περίφημος Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου.

Καὶ θὰ φύγῃς ἀπ' τὸ σίτιον τὸ κορμί,
ὡ ψυχὴ παραδαρμένη ἀπὸ τὸ κρῖμα,
καὶ δὲ θάβρη τὸ κορμί μὰ σπιθαμὴ
μεσ' τὴ γῆ γιὰ νὰ τὴν κάνει μνήμα,
κι ἄθαφτο θὰ μείνῃ τὸ ψοφῆμι,
νὰ τὸ φᾶνε τὰ σκυλιὰ καὶ τὰ ἔρπετά
κι ὁ καιρὸς μέσα στοὺς γύρους τοῦ τῆ μνήμη
κάποιου σκέλεθρου πανάθλιον θὰ βαστᾷ.

Φαίνεται λοιπὸν καθαρὰ μὲ ποιά περιφρόνηση μιλοῦσε ὅλη ἐκείνη ἢ ἐποχὴ γιὰ τὸ Ρωμαϊκόν. Σωστὸ ψοφῆμι, σοῦ λέει. Οἱ πνευματικοὶ ἡγήτορες, ἕνας Παλαμάς, ἕνας Ταγκόπουλος, δὲν μποροῦσανε νὰ νιώσουνε αὐτῆς τὶς ἀκόλουθες ἀλήθειες πού τὶς νιώθει σήμερα καὶ ὁ τελευταῖος προχωρημένος ἐργάτης.

- 1) Πὼς σαπίζουνε τὰ μεγάλα κράτη, οἱ μεγάλοι πολιτισμοί, τὰ μικρὰ δὲ σαπίζουνε, ἀ-

πλῶς φυτοζωῶνε, ζοῦνε δηλαδή μιὰ ζωὴ φτωχὴ καὶ μαραζιάριχη.

2) Πὼς αὐτὴ ἡ λεγόμενη σαπίλα δὲν εἶναι παρὰ μιὰ κοινωνικὴ μεταμόρφωση, ἡ παλιὰ δηλαδή μορφή τῆς κοινωνίας ποὺ πεθαίνει, ὄχι ἀπὸ ἠθικὴ ἔκλυση ἢ διανοητικὴ κατάπτωση, παρὰ ἀπὸ ἕναν οἰκονομικὸ μετασχηματισμὸ τῆς κοινωνίας μετὰ τὴν ἐφεύρεση καινούριων ὄργανων παραγωγῆς.

3) Πὼς αὐτὴ ἡ περίφημη Ἀλήθεια ποὺ ὀνειρευότανε ὁ Ταγκόπουλος δὲν εἶχε κανένα ὁρισμένον περιεχόμενον. Ἡ Ἀλήθεια δὲν εἶναι μιὰ καὶ ἀπόλυτη. Κάθε ἐποχὴ, δηλαδή κάθε ἔργουσα τάξη, ἔχει τὴν ἀλήθειά της. Ὑπάρχουν τόσες ἀλήθειες ὅσες καὶ κοινωνικὲς τάξεις. Αὐτὸ ποὺ εἶναι ὀλοφάνερη ἀλήθεια γιὰ τὸν ἄστυ, εἶναι ψέμα γιὰ τὸν ἐργάτη καὶ τὸ ἀντίθετο. Ἄν ὁ ἐργάτης π. χ. βρῆσκει σάπια τὴν ἀστικήν κοινωνία, αὐτὸ δὲ θὰ πῆ πὼς καὶ ὁ ἄστυς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ συμφωνήσῃ μαζί του. Γιὰ τοὺς ἄστυς ὅλου τοῦ κόσμου, εἶναι γνωστὸ πὼς ἡ σημερινὴ μορφή τῆς κοινωνίας στὴ βάση της εἶναι ὅ,τι καλλίτερο μπορεῖ νὰ σκεφτῆ ὁ ἄνθρωπος.

Ἀπὸ αὐτὰ δὲν ὑπόπτενε τίποτα ὁ Ταγκόπουλος. Ὅλοι τότε οἱ δημοτικιστὲς, δηλαδή ἡ πιὸ προχωρημένη μερίδα τοῦ ἔθνους, πίστευε πὼς τὸ Ρωμαῖκο εἶναι σάπιο γιὰτὶ δὲ βρέθηκε ἕνας ἄνθρωπος μετὰ σιβαρὸ χέρι νὰ τὸ βάλῃ στὸν ἴσιον δρόμο. Ὁ Ταγκόπουλος πίστευε πάντοτε σ' ἕναν τέτοιο Μεσσία. Τὸ ἴδιο πίστευε καὶ ὁ Παλαμάς.

Ὅσο νὰ σὲ λυπηθῆ
τῆς ἀγάπης ὁ θεὸς
καὶ νὰ ξεμερώσῃ μιὰν αὐγὴ
καὶ νὰ σὲ καλέσῃ ὁ λυτρωμὸς,
ἢ ψυχὴ παραδαρμένη ἀπὸ τὸ κρῖμα!

Βλέπετε. Τὸ κρῖμα καὶ ἡ φωνὴ τοῦ Λυτρωτῆ. Ποιὸς θὰ εἶτανε αὐτὸς ὁ Λυτρωτής; Πολλοὶ πιστεύανε πὼς αὐτὸς ποὺ θὰ λύτρωνε τὸ ἔθνος—ἀπὸ τί νὰ τὸ λύτρῶσῃ οὔτε αὐτοὶ δὲν ξαίρανε—θὰ εἶτανε ὁ Δημοτικισμὸς. Πὼς ἔφτανε ἡ δημοτικὴ γλῶσσα γιὰ νὰ χτυπηθῆ ἀφ' ἑαυτῆς ἢ ψευτιά. Ἄλλοι πάλε—οἱ πιὸ πραγματικοί—αὐτὸ τὸ λυτρωτὴ τὸν εἶδανε στὸ πρόσωπο τοῦ Πλαστήρα ἢ τοῦ Βενιζέλου. Αὐτὸς νὰ δημιουργήσῃ ἰσχυρὸ κράτος καὶ νὰ χτυπήσῃ ἔτσι τὴν ψευτιά!

Καὶ ὅμως τὸ πρῶμα εἶτανε πολὺ ἀπλό. Ἐθνὸς μικρὸ, ὄρια περιορισμένα, ἔλλειψη γεωργικῆς καὶ βιομηχανικῆς ζωῆς συχρονισμένης, φτώχεια, μίζερια, ζωὴ πατριαρχικὴ. Νὰ ἡ πραγματικὴ πηγὴ τῆς σαπίλας. Ὅσο γιὰ τὴν πρόληψη καὶ τὴν ψευτιά ποὺ δίνανε καὶ παίρνανε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴ φιλολογία μας, πάλι οἱ δημοτικιστὲς δὲ μπορούσανε νὰ νιώσουνε πὼς ὅσο ὑπάρχει ἐκμετάλλευση μιᾶς τάξης ἀπὸ ἄλλης θὰ ὑπάρχει ἀναγκαστικὰ καὶ ἡ πρόληψη καὶ ἡ ψευτιά—ἀδιάφορο ποῦ μορφή παίρνουνε κάθε τόσο—ἀφοῦ τὰ δυὸ αὐτὰ εἶναι οἱ ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιὰ κάθε ἐκμετάλλευση.

Θὰ εἶτανε βέβαια πάρα πολὺ νὰ ζητήσουμε

ἀπὸ τὸν Ταγκ. τέτοια ἀντίληψη τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Ὅχι γιὰτὶ δὲν ἐπῆρχε τότε τὸ ἀπαιτούμενο φῶς γιὰ νὰ ἰδῆ καὶ ὁ Ταγκόπουλος τὴν οὐσία τοῦ κακοῦ. Καὶ γιὰ νὰ παραλείψουμε κίτθε ἄλλο, φτάνανε μόνο τὰ ἄρθρα τοῦ Κώστα Χατζόπουλου στὸ Νουμᾶ γιὰ νὰ τὸν φωτίσουνε. Μὰ ὁ Ταγκόπουλος εἶτανε στὸ βάθος τῆς ψυχῆς του ἕνας ρομαντικός. Ἴσως ὁ τελευταῖος ἀπὸ τὴ γενεὰ τῶν ρομαντικῶν. Οἱ ρεαλιστικὲς ἐρμηνεῖες τῶν πραγμάτων τοῦ πέφτανε στενὲς καὶ δύσκολες. Προτιμοῦσε νὰ πλανιέται στὰ σύννεφα τοῦ ρομαντισμοῦ. Μὰ ἡ ψυχὴ του ἢ φιλελεύτερη καὶ ἢ ἐπαναστατικὴ δὲ μπορούσε νὰ βρῆ καὶ ἀπόλυτη ἱκανοποίηση στὶς δικῆς του ιδέες. Γιὰτὸ καὶ στὸ τελευταῖο του δραματικὸ ἔργο, τὸ Λυτρωμὸ, τὸν βλέπουμε νὰ ἀφήνῃ κατὰ μέρος τοὺς παλιούς του ρομαντισμοὺς γιὰ τὴ σαπίλα καὶ γιὰ τὴν Ἀλήθεια καὶ σχεδὸν νὰ τὸ ὁμολογῆ καθαρὰ πὼς γιὰ νὰ καλητερέψῃ ἡ ζωὴ μας ἕνα μόνο μέσο ὑπάρχει νὰ ἀλλάξῃ μορφή ἢ σημερινὴ κοινωνία, δηλαδή νὰ θεμελιωθῆ πάνω σὲ καινούρια οἰκονομικὰ θεμέλια. Οὐτοπίες, θὰ μουρμουρίζουνε εἰρωνικὰ μερικοί. Τὸ ρωμαῖκο δὲν εἶναι γι' αὐτὰ τὰ πράματα. Σάμπως ἡ ζωὴ θὰ μᾶς ρωτήσῃ τί δρόμο θὰ πάρῃ, καὶ σάμπως νὰ εἶναι στὸ χέρι μας νὰ ἐμποδίσουμε τὴν καινούρια τεχνικὴ (ἀτιμὸς, ἢ λεγερτισμὸς κλπ) νὰ μπῆ καὶ στὸν τόπο μας καὶ νὰ γίνῃ ἀφορμὴ μιᾶς νέας, ζωῆς ἀνεξάρτητης ἀπὸ τοὺς πόθους μας κἀπὸ τὴ θέληση μας. Τὸ ἴδιο κατηγοροῦσανε καὶ τὸ Λέσιγγ στὴ Γερμανία ὅταν ἔπαιξε ἕνα ἀπὸ τὰ πρῶτα δράματά του, τὴ Δεσποινίδα Σάρα Σάμψον. Τοῦ εἶπανε πὼς ἡ ζωὴ ποὺ παριστάνει εἶναι ξένη, πὼς ἀντιγράφει τὴν Ἀγγλικὴ ζωὴ (ὅπως ὁ Ταγκόπουλος ἀντιγράφει τάχα τὸν Ἴψεν). Μὰ γνώρισμα τοῦ μεγάλου τεχνίτη, τοῦ ἀληθινοῦ πρωτοπόρου, εἶναι νὰ βλέπῃ τὴ ζωὴ ἀπὸ μακρὰ πρὶ νὰ διαμορφωθῆ τελικὰ σὲ ὅλη τὴν ἔχτασή της. Ὁ τεχνίτης βλέπει σὰν προφήτης. Δὲν περιμένει νὰ ὑψωθῆ τέλειο τὸ χτίριο γιὰ νὰ χαρῆ τὴν ὁμορφιά του. Τὴ χαίρεται προκαταβολικὰ ὅταν ἀκόμα μόλις ἀρχίζει νὰ διαγράφεται μέσα στὰ θαμπὰ σύννεφα. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ τεχνίτης ὑψώνεται σὰν προφήτης ἀνάμεσα στοὺς κοινὸς θνητοὺς. Ἔτσι καὶ ὁ Ταγκόπουλος σὰν ἀληθινὸς τεχνίτης δραματίστηκε—συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ—μιὰ καινούρια κοινωνικὴ τάξη ποὺ τότε ἀσκήριζε νὰ προτομπῆ στὸ στίβο τῆς ἱστορίας. Καινούρια τάξη, καινούρια ἰδανικά. Καὶ καινούρια ἠθικὴ. Πνευματικὸς πρόμαχος τῆς καινούριας τάξης ὅπως καὶ ὁ Λέσιγγ στὴ Γερμανία. Ἄν τὸ εἶδε ἢ ἂν μόνο τὸ δαισιάνθηκε, δὲν ἔχει σημασία. Ἀλίμονο μόνο σὲ κείνους ποὺ οὔτε τὸ ὑποπτεύονται.

Ξαίρω τὴν ἔνσταση. Τοῦ τὸ κοπανίζανε καὶ ὅταν ζοῦσε. Ἡ τεχνικὴ τῶν ἔργων του, νὰ τὸ τρωτὸ του μέρος. Οἱ αἰσθητικοὶ μας δὲ χωρατεύουνε σαυτὸ τὸ ζήτημα. Τὰ δράματά του, σοῦ λένε, δὲν εἶναι τέχνη, εἶναι ἀπλὴ ὑποδήλωσις τέχνης. Οἱ κακόμοιροι. Δὲν ξαίρουνε πὼς ἡ μεγάλη, ἢ ὑψηλὴ τέχνη εἶναι ὁ ὄρμος καρ-

πώς, μόνον τῶν μεγάλων πολιτισμῶν. Μεγάλοι πολιτισμοί, μεγάλη τέχνη. Δὲν κυπιλαβαίνουνε πῶς ἔμεις οἱ Βαλκανικοὶ δὲν μπορούμε σήμερα νὰ ὀνειρευτοῦμε μεγάλη τέχνη. Καὶ ἴσως καὶ ποτέ. Καὶ κολακεύονται νὰ πιστεῖν πῶς αὐτοὶ κάνανε τάχα τέχνη ἐνῶ ὁ Ταγκόπουλος δὲν ἔκανε. Ἄς τοὺς ἀφήσουμε τοὺς ἀξιολύπητους ἀνθρώπους στὴν ἰδέα τους, ἀφοῦ δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἐχτιμήσουνε πῶς τὴ βαθιήτερη σημασία ἐνὸς ἔργου τὴν καθορίζει κατὰ πρῶτο λόγο ἡ κοινωνικὴ του σημασία.

Ὡς τόσο ὁ Ξενοπούλος μὲ τὸ γνωστὸ νοικοκυριστικό καὶ ὑπολογιστικό του πνεῦμα βρήκε τρόπο νὰ τὰ βολέψῃ καὶ σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα. Ἀφοῦ χρόνια καὶ χρόνια ἔγραφε καὶ ξανάγραφε πῶς τὰ δράματα τοῦ Ταγκόπουλου δὲν ἀξίζανε τίποτα, βγήκε ἄξαφνα μιά μέρα γιὰ νὰ διακηρύξῃ πῶς ὑπάρχει καὶ ἓνα ἄλλο θέατρο, καὶ ὅλα ἰσότιμο μὲ τὰ ἄλλα, τὸ θέατρο τῶν Ἰδεῶν, καὶ πῶς μέσα στὸ θέατρο αὐτὸ ὁ Ταγκόπουλος εἶναι ἓνας ἀξιοσέβαστος τεχνίτης. Ὁ αἰώνιος Ξενοπούλος. Εἶπε ξεῖπε.

ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΡΟΡΙΤΗΣ

Ο ΗΡΩΑΣ

Σ' ἐποχὴ πού βλέπομε, τρίβοντας μ' ἐκπληξὴ τὰ μάτια, κ' ἐλεχτοὺς ἀκόμη ἰδεολόγους νὰ ὑποχωροῦνε δειλὰ μπροστὰ σὲ λογῆς ἐπίσημες συμβατικότητες καὶ πληθὸς καταφρονητῆδες νὰ συμβαδίζουν μὲ τοῦ κοινοῦ τὰ σαπατσούλικα γούστα, κρύβοντας ὅ,τι ἀκράδαντα πιστεύουν, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ προσπορίσουν στὸ ἀτομίδιό τους ὠφέλειες ἀφάνταστες μὰ φεῦ! κ' ἐφήμερες, σὲ μιὰ τέτιαν ἐποχὴ γεμάτη ἀπὸ νερονιούς, ἀτολμούς κ' ἐγωπαθεῖς χαραχτήρες, ἡ ἀνάνηση τῆς ἔντονης, τῆς ἀρρενωπῆς καὶ τῆς ἀτρόμητης στὶς ἀλτρούσιτικὲς τῆς ἐπιδιώξεις προσωπικότητας τοῦ Δημ. Π. Ταγκόπουλου, δὲ μπορεῖ παρὰ νᾶναι πάρα πολὺ διδαχτικὴ!

Στὴν κοινὴ μικροψυχία, πού ξεπροβάλλει γύρω μας ἀπὸ παντοῦ, ὁ δυνατὸς αὐτὸς ἀνθρώπος μου φαίνεται ἀκόμη δυνατώτερος.

Ἄν ὁ Ψυχῆρος στὸ σκληρὸν ἀγῶνα τοῦ Δημοτικισμοῦ ὑπῆρξε ὁ ἀσύγκριτος ἀρχηγός, ὁ Ταγκόπουλος εἶταν ὁ ἀπαράμιλλος Ἡρῶας.

Ὁ ἥρωϊσμός του, πού μὲ τὸ διάβα τοῦ καιροῦ θὰ ἀναγνωρίζεται καὶ θὰ ἐχτιμῆται ὀλοένα καὶ περισσότερο, μὲ συγκινεῖ πῶς βαθιὰ καὶ ἀπὸ τὸ λογοτεχνικὸ του ἔργο, τὸ πολὺ σημαντικό ἄλλωστε. Κατὰ τὴν ταπεινὴ μου γνώμη, ὁ ἥρωϊσμός αὐτὸς ἀποτελεῖ τὸ καλύτερο μέρος τῆς ψυχικῆς του ἰδιοσιτασίας, αὐτὸς δείχνει τὴν πῶς ἔντονη γραμμὴ τοῦ προσωπικοῦ του χαραχτήρα. Μέσα μου, σὰν τὸν ἀναλογιέμαι, ξυπνίζει πάντα τὸν πῶς ἀνυπόκριτο θαυμασμό, — καὶ, δόξα τῷ θεῷ, μπορῶ νὰ θαυμάζω, ἀντίθετα

πρὸς πᾶρα — πολλοὺς σημερινούς διανοητές μας.

Κι ἄλλοι βέβαια τεχνίτες τοῦ Λόγου ἔχουνε προσφέρει στὰ Νεοελληνικὰ γράμματα συμβολὴ ἰσότημη μὲ τοῦ Δημ. Ταγκόπουλου, — ἂν ἰπάρχη βέβαια μέτρο νὰ ἐχτιμηθοῦν τέτοιες ἐργασίες, πού ἡ καθεμιά μὲ τὴν ἰδιοτυπία τῆς ἔχει τὴ δική της, τὴν ξεχωριστὴ κ' ἐπομένως ἀσύγκριτη ἀξία. Μὰ κανένας δὲν ἔδειξε τὸν ἥρωϊσμό του. Ὁ Ψυχῆρος ξεπετοῦσε τοὺς ἐμπρηστικὸς μύδρους του κατὰ τῶν παντοδύναμων κοτσαμπάσηδων τοῦ Λογιωτατισμοῦ ἀπὸ τὸ Παρῖσι, ὅπου ζοῦσε ἀπολαβᾶίνοντας ὡς ἀνώτερος Γάλλος ὑπάλληλος τὰ προνόμια καὶ τὴν ἀσφάλεια, πού τοῦ παρεῖχε ἡ θέση του. Εἶταν «ἐκτὸς βολῆς» πάντα. Ὁ Ταγκόπουλος ζοῦσε στὴν Ἀθήνα καὶ βρισκότανε πάντα μὲς στὴ φωτιὰ τῆς μάχης. Εἶταν ἐκτεθειμένος ὄχι μόνον σὲ διαπομπεύσεις, σ' ἐξευτελισμούς, σὲ ὕβρεις, σὲ κακοποιήσεις, μὰ καὶ σὲ πραγματικὸ κίντυνο τῆς ζωῆς του, ἀφοῦ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα εἶναι πρῶστο πόσες αἱματοχυσίες προκαλεσε στὴν πρωτεύουσα. Κ' εἶταν — βλέπετε — ἐθνικὴ ἀνάγκη γιὰ τοὺς γλωσσαμύντορες καὶ πατριωτικὸ καθῆκον ἐπιβεβλημένο στὸν καθένα καὶ μάλιστα στὴ θερμόαιμη φοιτηταριά, νὰ ξεπαστρευτοῦν ἀλύπητα οἱ προδότες μαλλιαροί, οἱ ἐξαγοραμένοι μὲ τῶν Πανσλαβιστῶν τὰ ρούβλια. . . .

Στὴν ὀργὴ τῶν ἐχτρῶν τῆς γλωσσικῆς ἐπανάστασης εἶταν ἐκτεθειμένος ὁ Ταγκόπουλος ὄχι μόνον γιὰ ὅσα αὐτὸς ἔγραφε (καὶ τᾶθρα καὶ τὰ παραγραφάκια του εἶταν χαστοῦκία, ρεταϊνιές, πατσαβουριές, γροδιές, καμουτσιές, μαγκουριές στὰ πρόσωπα καὶ στὶς ράχες τῶν Ἀντιδραστηκῶν), μὰ ἀκόμη καὶ γιὰ ὅ,τι δημοσίευε στὸ περιοδικὸ του στελμένο ἀπὸ συνεργάτες του, πού μὲ ψευδῶνιμα καμιά φορὰ γράφανε κίβλας γιὰ «τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων». Αὐτὸς μ' εὐχαρίστησε του καὶ ἄτρομος δεχότανε νᾶναι πάντα «ὁ αἴρων τὰς ἀμαρτίας τοῦ κόσμου» τῶν δημοτικιστῶν.

Κι ὅσο ὁ φανατισμός τῶν καθαρευουσιάνων φούντωνε περισσότερο, τόσο καὶ αὐτὸς — πού δὲν ἔπανε νὰ τὸν συδαυλίξῃ μὲ τὸ περιοδικὸ του — γινόταν ἐπιθετικώτερος. Ἡ ὀρητικότητά του δὲν εἶχε ὄρια. Ἐνα ἱερὸ μένος ξεχνόταν ἀφρισμένο ἀπὸ τὴν ἀπτόητη ψυχὴ του καὶ ξεχνότανε σὰ χείμαρρος στὶς στήλες τοῦ «Νουμά». Κ' εἶταν περιστάσεις πού ἡ ἐπίθεσή του ἔπαιρνε τὸ ξέσπασμα τῆς βρῖσιᾶς, τὴν πίκρα τοῦ φτυσίματος.

Ὁ Ταγκόπουλος καὶ στὶς πῶς κρίσιμες στιγμὲς τοῦ ἀγῶνα δὲν κρυβότανε. Δὲ λογάριζε κίντυνο. Γελοῦσε κάθε φορὰ πού τὰ παιδιὰ τῆς «Φοιτητικῆς συντροφιάς» τοῦ συσταίναμε προφύλαξη. «Στηρίζομαι στὸ δίκιο μου καὶ στὴ μαγκούρα μου» μᾶς ἔλεγε, δείχνοντας τὴ χοντρὴ μπαστούνα του πού σ' αὐτὴ πάντα στήριζε τὸ ἀψηλὸ καὶ ἀθλητικὸ κορμὶ του.

Ἔστερ' ἀπ' αὐτὰ δὲν εἶναι θαῦμα πῶς ὁ ἀτρόμητος αὐτὸς ἀνθρώπος πέθανε φυσικὸ θάνατο στὸ κρεβάτι του;

ΜΙΧ. Γ. ΠΕΤΡΙΑΝΣ